journal of sociological context
sosyolojik bağlam dergisi

Sosyolojik Bağlam 7/2 (Ağustos 2026), 249-270 Araştırma Makalesi

Modern Yaşam Tarzında Sekülerleşme Paradoksu ve Anlam Arayışı: Bireysel Dindarlaşma Üzerine Nitel Bir Araştırma

Zeynep Beyaz | 0009-0004-7126-2427 | zeynepmahitapoglu@gmail.com

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

https://ror.org/01wntqw50

İhsan Toker | 0000-0001-9033-9910 | itoker@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye

https://ror.org/01wntqw50

Öz

Bu çalışma, seküler veya geleneksel gibi farklı biçimlerde olmakla birlikte dini bilgi ve pratiklerin farklı seviyelerde olduğu ailelerde yetişen bireylerin, yetişkinlik dönemlerinde bilinçli bir tercih ile dindarlaşma süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 8'i erkek, 18'si kadın olmak üzere 26 katılımcı ile nitel yöntem çerçevesinde gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler ışığında, bireyleri dine yönelten krizleri (ölüm, boşluk hissi), entelektüel arayışları ve sosyal çevre ile yaşanan çatışmaları ele almaktadır. Modernleşme toplumun geleneksel yapısından daha farklı, kültürel, iktisadi ve bilimsel olarak değişimin ve gelişimin hızlı olduğu toplumsal bir süreci ifade etmektedir. Sekülerleşme zamanla toplumun dini yapısından uzaklaşmasını, dini pratiklerin ve dinin gündelik hayattaki görünürlüğünün ve etkisinin azalmasını ifade etmektedir. Modernleşme beraberinde gelen yeni hayat tarzı ile hayatları değişen veya bu hayat tarzı içinde yetişen ya da uyum sağlamaya çalışan bireylerin, bu süreç boyunca, modernleşmenin bir sonucu olarak görülen sekülerleşme eğiliminin aksine dindarlaşma eğilimi de gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bulgular, katılımcıların dindarlaşma sürecini bir "tamamlanma" ve "anlam arayışı" olarak deneyimlediklerini, ancak bu süreçte ailevi ve sosyal baskılarla mücadele ettiklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Modernite, Gelenek, Sekülerleşme, Anlam Arayışı, Dindarlaşma

Atıf Bilgisi

Beyaz, Zeynep – Toker, İhsan. "Modern Yaşam Tarzında Sekülerleşme Paradoksu ve Anlam Arayışı: Bireysel Dindarlaşma Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 7/2 (Ağustos 2026), 249-270.

https://doi.org/10.52108/2757-5942.7.2.2

Geliş Tarihi	04.06.2026
Kabul Tarihi	24.07.2026
Yayım Tarihi	15.08.2026
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale Prof. Dr. İhsan Toker danışmanlığında devam eden "Dindarlaşan Bireylerin Tecrübeleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışma için Ankara Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 13.03.2023 tarih ve 07/82 toplantı ve kararıyla etik kurul onayı alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	dergi@sosyolojikbaglam.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Yapay Zekâ Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40) Veri Toplanması: Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40) Araştırma - Veri Analizi – Doğrulama: Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40) Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40) Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi: Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

journal of sociological context
sosyolojik bağlam dergisi

Journal of Sociological Context 7/2 (August 2026), 249-270 Research Article

The Paradox of Secularization and the Search for Meaning in the Modern Way of Life: A Qualitative Study of Individual Religious Commitment

Zeynep Beyaz | 0009-0004-7126-2427 | zeynepmahitapoglu@gmail.com
Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Sociology of Religion, Ankara, Türkiye
https://ror.org/01wntqw50

İhsan Toker | 0000-0001-9033-9910 | itoker@ankara.edu.tr
Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Studies, Ankara, Türkiye
https://ror.org/01wntqw50

Abstract

This study aims to examine the processes of becoming more religious among adults who were raised in families with varying levels of religious knowledge and practice, whether secular or traditional, and who consciously choose to embrace religiosity in adulthood. Based on data obtained from semi-structured interviews conducted with 26 participants (8 men and 18 women) using qualitative methods, the study addresses the crises that lead individuals toward religion (death, feelings of emptiness), their intellectual quests, and the conflicts they experience within their social environments. Modernization refers to a social process characterized by rapid cultural, economic, and scientific change and development, differing significantly from the traditional structure of society. Secularization denotes the distancing of society from its religious structure, reflected in the diminishing visibility of religious practices and the reduced role of religion in everyday life. The study reveals that individuals whose lives have changed with the new way of life brought about by modernization, or who have grown up within it or are trying to adapt to it, show a tendency toward becoming more religious, contrary to the secularization tendency commonly regarded as an outcome of modernization. The findings indicate that participants experienced the process of becoming more religious as a "sense of fulfillment" and a "search for meaning," while simultaneously confronting familial and social pressures throughout this process.

Keywords

Modernity, Tradition, Secularization, Search for Meaning, Becoming More Religious

Citation

Beyaz, Zeynep – Toker, İhsan. "The Paradox of Secularization and the Search for Meaning in the Modern Way of Life: A Qualitative Study of Individual Religious Commitment". Journal of *Sociological Context* 7/2 (August 2026), 249-270.

https://doi.org/10.52108/2757-5942.7.2.2

Date of Submission	04.06.2026
Date of Acceptance	24.07.2026
Date of Publication	15.08.2026
Peer-Review	Double anonymous review - Two External Reviewers
Ethical Statement	This study is based on the doctoral thesis entitled "A Sociological Study on the Experiences of Individuals Becoming Religious" which is ongoing under the supervision of Prof. Dr. İhsan Toker. Ethical approval for this study was obtained from the Ankara University Ethics Committee with the meeting and decision number 07/82 dated 13.03.2023. It is declared that scientific and ethical principles were adhered to in the preparation of this study and that all studies used are cited in the bibliography.
Similarity Check	Done – Turnitin
Conflict of Interest	No conflicts of interest have been declared.
Complaints	dergi@sosyolojikbaglam.org
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Author Contributions	Conceptualization: Author-1 (%60) - Author-2 (%40) Data Curation: Author-1 (%60) - Author-2 (%40) Investigation - Analysis - Validation: Author-1 (%60) - Author-2 (%40) Writing: Author-1 (%60) - Author-2 (%40) Writing – Review & Editing: Author-1 (%60) - Author-2 (%40)

Copyright & License: Authors of articles in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC-ND 4.0.

Giriş

Genel kanıya göre sekülerleşme, dinin insan hayatından ayrışması, etkisinin azalması, sembollerin önemlerini yitirmesi ve dinin sosyal hayattan uzaklaşması olarak görülür. Dini bilincin, faaliyetlerin ve kurumların, toplumsal önemini kaybettikleri bir süreç olarak ifade edilen sekülerleşme sürecinde modernleşmenin dini etkiyi ve düzeni ikincil planda tutması öngörülmektedir. Modernleşme ve beraberinde gelen sekülerleşme süreçleri ile "öngörülen ya da beklenilen" dinden uzaklaşma, kutsalla mesafeli bir hayat tarzı tutturma ve dünyevi odaklı bir yaşayış biçimi aslında kısmen etrafımızda gözlemleyebildiğimiz bir durum olarak varlığını korumaktadır. Bu durum, özellikle, kitle iletişim araçlarının yaygınlığı, sosyal medya uygulamaları başta olmak üzere birçok dijital imkân üzerinden çok fazla ve hızlı bir şekilde tüm dünyayı görüp takip edebilme ve etkilenme neticesinde ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca değişen hayat standartları, yoğun hayat temposu, teknolojik gelişmeler, ilerleyen bilimsel buluşlar gibi modernleşmenin beraberinde getirdiği birçok unsurun da bu sürece güçlü bir şekilde etki ettiği söylenebilir. Ayrıca, yaşanan bu dinden uzaklaşma ya da dinselliğin azalması hali yine aynı araçlar üzerinden görünürlük kazanmakta ve dinin insan yaşamında kapladığı alanın git gide azalması ve sembollerin görünürlüğünün azalması da modernleşme ile beraber gelen sekülerleşme tartışmalarını kısmen destekler durumdadır.

Sekülerleşme bazı bireyler için gençlik ve yetişkinlik çağında bilinçli bir yönelimin sonucu olabilirken, bazı bireyler için içine doğdukları hayat tarzının kendisi olabilmektedir. Yani dinin etkisinin güçlü olduğu, dini pratiklerin uygulandığı ve dini değerlerin önemsendiği bir ailede doğup büyüyen ancak zamanla dinden uzaklaşan ve az ya da hiç dinin öneminin olmadığı bir hayatı benimseyen bireyler tercih ederek sekülerleşme sürecini yaşarken, bazı bireyler böyle bir aile içerisine doğup bu şekilde yetişmektedirler. Dolayısıyla bu bireylerin dine dair düşünce ve tecrübeleri de farklılık arz etmektedir.

Modernleşme ve onun muhtemel bir neticesi olarak görülen dinden uzaklaşma (sekülerleşme) durumunun aksine, içinde bulunulan zaman diliminde ciddi oranda dine yönelen insanların varlığından da söz etmek mümkündür. Aydoğdu ve Taş'ın da ifade ettiği gibi, evvelinde yaşamın tüm zorluklarıyla başa çıkarken gücünü dinden alan insanoğlu, bugün de sekülerleşen hayatlarında madde içinde yalnızlaşırken yine dine yönelmekte ve dinden destek almaktadır.[1] Ancak şurası da bir gerçektir ki, sekülerleşme bağlamında dinden uzaklaşma, din ve pratik hayatın birbirinden ayrışması vb. konular üzerinde yapılan çalışmaların sayıca daha çok olmaları ve yaşanan tecrübe ve hikâyelerin özellikle görsel medya aracılığı ile daha yaygın olarak erişilip bilinir olması, toplum nazarında bu durumun kabulünü arttırmış ve genel bir kanı oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Bu araştırma, modern dünyanın bize bahşettiği bu yoğun ve rasyonel hayat içerisinde, daha önce farklı bir hayata sahip iken herhangi bir sebep veya vesile ile dine yönelen, ona sarılan ve hayatlarına ona göre nizam veren yani dindarlaşan bireylerin tecrübelerini

[1] Tuba Aydoğdu–Kemalettin Taş, "Günümüz Dünyasında Bireyselleşmenin Din ve Aile Kurumu Üzerindeki Etkileri", *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 6/2 (Ağustos 2025), 360.

anlamak ve paylaşmak üzere gerçekleştirilmiştir. Onları böyle bir yönelişe götüren sebepler, karar verme aşamaları, yaşadıkları süreçte çevreleriyle etkileşimleri, olumlu-olumsuz tepkiler ve en nihayetinde güncel durum ve hisleri, bu sürece dair öğrenmek istediğimiz hususlardır. Genellikle dinden uzaklaşma hikâyelerinin konuşulduğu bir konjonktürde, insanların dine yönelişlerindeki sosyolojik ve psikolojik dinamikleri ortaya koymak,[2] bilinenin aksine farklı bir gerçekliği tartışma kapsamına almak ve bu hikâyelerin de bilinirlik kazanması araştırma açısından önem arz etmektedir.[3]

1. Modernite, Sekülerleşme ve Anlam Arayışı: Yeniden Dindarlaşma Eğilimleri

Rönesans sonrası Aydınlanma Çağı ile başladığı düşünülen modernleşme süreci,[4] kavramsal olarak 19. yüzyılda Batı toplumlarının yaşadığı bilimsel, siyasi ve ekonomik değişim sürecini referans almaktadır. Çetin'in de ifade ettiği gibi modern olanın Batı dışı toplumlar tarafından talep edilmesiyle modernleşme kavramı ortaya çıkmıştır.[5] Huntington, modernleşme kuramcılarının toplumları geleneksel/modern ayrımı içerisinde ele aldığını söylemektedir. Gelişme çizgisinin başlangıç noktasında Batı dışı geleneksel/kırsal/tarımsal toplum, nihai noktasında da modern/kentsel/endüstriyel Batı toplumu bulunmaktadır. Bu ikili ayırımdan hareket eden modernleşme kuramcıları geleneksel toplum ile modern toplum arasında gözle görülür farklar olduğunu gözlemlemektedirler. Bu farklılıklar, bilimsel ve teknolojik ilerlemelere bağlı olarak insanın tabii ve sosyal çevresi üzerinde kurduğu ilişkide de gözlemlenebilir.[6] Başka bir açıdan değerlendirildiğinde kitle iletişim araçlarının modernleşen ülkelerde etkin bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü geniş bir etkileşim alanı olan kitle iletişim araçları ile insanların tüketim arzuları ve dolayısıyla tüketim alışkanlıkları etki altına alınarak, kalkınmanın ve modern toplumun oluşumunu engelleyen geleneksel değerler kıymetsizleştirilip[7] modernleşme sürecinin hızlanmasına katkı sağladığı söylenebilir. Ancak Batı dışı toplumların modernleşme tecrübesini sadece Batı'nın direkt taklidi olarak görmek yerel dinamiklerin özgünlüğünü gözden kaçırma riski taşımaktadır. Toker'e göre, din ve gelenek, toplumsal değişim karşısında sadece savunmada kalan pasif unsurlar değildir.[8] Aksine, modern kamusal mekanizmalarla doğrudan eklemlenerek onları içeriden şekillendiren canlı bir yapıya sahiptirler.

---

2 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi: Dinî Hayatın Psikolojik Temelleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2020).

3 Ali Köse, *Neden Değiştiriyorlar? Kimlik, Din ve Din Değiştirme* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018).

4 Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Erkan Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004).

5 Halis Çetin, "Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi", *Doğu Batı* 25 (2003), 12-13.

6 Samuel P. Huntington, "The Change to Change: Modernization, Development and Politics", *Comparative Politics* 3/3 (1971), 283-322'den aktaran İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/1 (2012), 298.

7 İhsan Çapcıoğlu, "Modernleşme", *Sosyolojiye Giriş*, ed. İhsan Çapcıoğlu–Hayati Beşirli (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 305.

8 İhsan Toker, "Şerif Mardin'de Sosyal Değişme, Modernleşme ve Din", *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007), 71-84.

Modernleşme tartışmalarında geleneksel ve modern toplum arasındaki farklılıklar üzerinde genişçe durulmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, geleneksel toplum yapısı, geçmişten aktarılan ve büyük bir kısmı dini temellere de dayalı olan geleneksel yapısını muhafaza etme odaklı, eğitim, tarıma dayalı ekonomi ve teknolojik seviye olarak daha düşük bir düzeye sahip ve çevre sosyalleşmesinin yüz yüze olduğu bir yaşam tarzını yansıtırken modern toplum bunun tam tersini temsil etmektedir.[9] Dolayısıyla, modern toplumlar için, geleneksel yapısından uzaklaşan, iyi eğitime ve güçlü ekonomiye sahip, bilimsel ve teknolojik gelişmelerde ileri düzeyde olan ve buna bağlı olarak şehir hayatının egemen olduğu bir hayat tarzından bahsetmek mümkündür. Böylece, iyi eğitim almış ve daha iyi hayat standartlarına sahip olan bireyin, gittikçe kalabalıklaşan şehirlerde yoğun bir iş hayatı ile beraber ve bir yandan da hızla değişen ve gittikçe daha da "modernleşen" dünyayı takip etmeye ve ona ayak uydurmaya çalışarak yoğun bir hayat temposu içerisinde bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Aydoğmuş Ördem bu durumu, insanın dünyanın merkezine alındığı bir dönem olarak açıklamaktadır.[10]

Modernleşme ve sekülerleşme kavramları birbirleriyle bağlantılı iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Şengül, sosyal değişim olgusunun, modern dünyanın tecrübe ettiği en önemli gerçekliklerden biri olduğunu ve bu sürecin bazen çok kısa bir zaman diliminde bazen ise insan ömrünü aşan uzun bir süre içinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu süreçte dinin güvenli bir liman olmasından, dinin sosyo-ekonomik gelişmelere uyarlanamaması durumunda insanların hayatlarında yabancı bir unsur olarak kalacağına kadar uzanan bir skalada sosyal bilimciler düşüncelerini belirtmektedirler.[11] Çünkü insan hayatını tümüyle kapsayan, düzene koyan ve manevi değerlerini belirleyen önemli bir unsur olarak din ile modernleşmenin maruz bıraktığı yaşam tarzları arasında yaşanan uyum ve gerilim de doğal olarak insanların dini durumlarını etkilemektedir. İşte bu noktada sekülerleşme kavramı da, üzerinde konuşulması gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

İlk dönem ve sonraki dönem sosyologlarından bazıları[12] sekülerleşmenin, modernitenin bütünleyici bir parçası olduğunu ve tüm dünyayı kuşatacağını düşünmüşlerdir. Onlara göre modernleşme arttıkça din özel alanına çekilecek, kültür üzerindeki etkisi azalacak, bireysel bir olguya dönüşecek ve toplumu değiştirecek potansiyeli ve gücü olmayan bir kurum haline gelecekti. Yani, bu çizgide sekülerleşme toplumların gittikçe kutsal olandan uzaklaştığı dini güç ve otoritenin zamanla azaldığı bir süreç olarak anlaşılmıştır.[13]

---

9 İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/1 (2012), 295.

10 Özlem Aydoğmuş Ördem, "Modernite Kültürü ve Türk Modernleşmesi", *Sosyoloji Notları* 2/2 (2018), 211.

11 F. Nilüfer Şengül, "Kuramsal Boyutta Sekülerleşme ve Din İlişkisi", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2020), 315-332.

12 Karl Marx ve Max Weber gibi ilk dönem sosyologların çalışmalarında dinin gündelik hayattaki alanının daralacağı ve etkisinin azalacağına dair vurgular varken, Berger ve Bruce gibi sosyologlar modernleşmenin tabii bir sonucu olarak sekülerleşmenin yaşanacağını oldukça net savunmuşlardır.

13 Ali Bayer, "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2010), 149-190.

Bununla birlikte uzun süre sekülerleşme tezinin ana savunucularından olan Berger[14], erken dönem çalışmalarında modernleşmeyle beraber sekülerleşmenin geleceğini şiddetli bir şekilde iddia etmesine rağmen, 2000'li yıllara gelindiğinde bu paradigmanın ampirik gerçeklikle uyuşmadığını, tezinin tamamen yanlış olduğunu ifade etmekte ve yeni bir süreç olarak 'de-sekülerleşme' (de-secularization)'in yaşandığını ileri sürmektedir.[15] Nitekim Casanova[16] ve Taylor[17] da modernleşen toplum sekülerleşir tezini reddederek modern dünyanın dinden arınmış bir yer olmadığını ve dinin farklı formlarda yeniden canlandığı belirtmektedir. Tunç ve Ünlü, "din ve sekülerleşme" şeklinde alışılagelmiş kullanımın din aleyhine olmak kaydıyla bir ifade ve algılama sorunu oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca onlar, literatürde "sekülerleşme" kavramının karşıtı olarak "de-sekülerleşme" kavramının kullanılmasına rağmen tartışmaların sekülerleşme kavramının odağında kaldığını ve "din ve sekülerleşme" terkibindeki olumsuz algıyı teyit ettiğini belirtmektedirler.[18]

Türkiye'deki sekülerleşme ve dindarlaşma çalışmaları, Batı literatürünün aksine daha özgün bir süreçte ilerlemektedir. Bunun sebebi olarak, ülkenin kendine özgü tarihsel, siyasal ve sosyolojik yapısı ve buna bağlı olarak Batı'dan ayrışan bir modernleşme süreci yaşaması düşünülebilir. Cumhuriyet ve sonrası ilk dönemde dinin kamusal alandan ayrılarak özel hayata mahkûm edilmesi ve devletin rasyonel bir zeminde yeniden inşası yönünde bir düşünce hâkim olmaktadır.[19] Bu yüzden din çoğunlukla modernleşmenin önünde bir engel ve geleneksel topluma ait bir olgu olarak görülmektedir.[20] Sarıbay, sonraki dönemde Türkiye'deki İslami uyanışı ve tarikat ve cemaatlerin görünürlük kazanmasıyla klasik sekülerleşme teorisinin aksine modernleşmenin yeni formlarda dini bir canlanmaya sebep olduğunu ifade etmektedir.[21] Yapıcı'nın da dile getirdiği gibi, yeniden dine dönüş ve dindarlıktaki artış Müslüman dünyada da karşılığını bulmuştur. İslam dünyasındaki modernleşme ve şehirleşme sancıları, küreselleşme baskısı, işgal tehditleri ve öze dönüş arayışlarıyla birleşmesi, güçlü tepkisel İslami akımların doğmasına sebep olmuştur. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan Batılılaşma ve modernleşme hareketinin, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra süratle devam etmesine karşın, son çeyrek asırlık dönemde dindarlaşma eğilimlerinde net bir yükseliş görülmesi de, dindarlaşmada

14 Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları,* çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000).

15 Peter L. Berger, *The Desecularization Of The World: Resurgent Religion And World Politics* (Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center, 1999).

16 Jose Casanova, *Modern Dünyada Kamusal Dinler,* çev. T. Birkan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014)

17 Charles Taylor, Seküler Bir Çağ, çev. Y. Alogan, (İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).

18 Hüseyin Tunç–Cemal Ünlü, "Bir Dindarlaşma ve Muhafazakarlaşma Örneği: Sonradan Tesettüre Giren veya Başörtüsü Takan Kadınlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2024), 185.

19 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Haz. Ahmet Kuyaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 503-512.

20 Şerif Mardin. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1.* Der. Mümtaz'er Türköne–Tuncay Önder (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 35-42.

21 Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994)

gözle görülür bir artış olduğunu göstermektedir.[22] Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda, karşı yönlü bir eğilim olarak, dini vurgunun yaygın olduğu sosyal bir atmosferde bireysel ölçekte sekülerleşme eğilimi olduğu da ifade edilmektedir.[23] Dindarlaşma üzerinden gözlemlenen bu inişli çıkışlı vaziyeti, modernitenin dayattığı mutlak sekülerlik iddiasına karşı entelektüel bir dışarıdan bakış ve alternatif bir anlam arayışı olarak değerlendirmek faydalı bir yaklaşım olarak görülmektedir.[24]

Burada asıl konuşulması gereken, sekülerleşmenin hızla arttığı, rasyonalist ve bilimci anlayışın hâkim olduğu, geleneksel değerlerin ikinci plana itildiği ve bireyselliğin kutsandığı bir dünyada, insanların neden yeniden inanma ihtiyacını hissettikleri hususudur. Modern dünyada yaşayan insanların içinde bulundukları stres, mutsuzluk, yalnızlık, tükenmişlik, depresyon gibi olumsuz his ve düşüncelerle bireylerin hayat tarzını ve davranışını belirleyen değerlerin çatışması sonucu ortaya çıkan sorunların, bireyleri, kendilerini yeniden inşa edecekleri yeni bir anlam dünyası arayışına sürüklediği düşünülebilir. Şüphesiz ki yeniden dine yönelişi tetikleyen bu tür sebepleri harekete geçiren önemli bir sebep de "anlamsızlık duygusu" ve "anlam arayışı" arzusudur.[25] Başka bir deyişle modern dünya mutlak bir özgürlük verdiği bireyin başta inançlar olmak üzere hayatını anlamlandırdığı mekanizmaları zayıflatmaktadır. Bu durumu 'varoluşsal boşluk' olarak ifade eden Frankl, bunun modern insanda depresyon, saldırganlık ve bağımlılık olarak tezahür ettiğini düşünmektedir. Ancak içindeki boşluğu ve yaşadığı sıkıntıyı tüketim gibi geçici hazlarla ya da güç arayışıyla gideremeyen bireyler için inanç bir 'can simidi' olarak ortaya çıkmaktadır. Bireyler kendi ruh sağlıklarını ve bütünlüklerini kazanmak için inanca yönelme yani dindarlaşma yaşamaktadırlar[26]

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, katılımcıların kendi beyanları ve tecrübelerinden faydalanmak amaçlandığından, nitel araştırma stratejilerinden fenomenolojik desenden yararlanılarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.[27] Çünkü fenomenolojik araştırma deseni, bireylerin belirli bir olguya dair yaşanmış deneyimlerini, şahsi düşüncelerini ve yaşadıkları bu tecrübelere yükledikleri anlamları derinlemesine inceleyip anlama imkânı sunan bir

22 Asım Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 7-8.

23 Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye* (Ankara: Orient Yayınları, 2015).

24 Mustafa Aydın, *Moderniteye Dışarıdan Bakmak* (İstanbul: Açılım Kitapevi: 2009).

25 Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", 6.

26 Victor E. Frankl. *İnsanın Anlam Arayışı, çev.* Selçuk Bouwman (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2020), 115-119; Victor E. Frankl. *Bilinçdışı Tanrı: Psikoterapi ve Din, çev.* Selçuk Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2022), 61.

27 Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün- Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi, 2018); John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. Mesut Bütün–Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013).

araştırma yöntemidir.[28] Acar vd.'nin ifade ettiği gibi, toplumlara yön veren, insanların hayatlarını şekillendiren, yaptırımları olan din kurumunun bireyler üzerindeki etkisinin yoğunluğu, bireylerin dindarlık seviyesi olarak tanımlanabilir.[29] Bu sebeple tek bir seviyede dindarlıktan bahsedilemeyeceği için, bulunduğu halden uzaklaşıp daha dinsel olana yakınlaşan, din ile bağını arttıran her bir birey araştırmamız açısından görüşülebilir nitelikte sayılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde dinin anlamına ve uygulamasına vakıf ancak dine uzak durup dindarlaşan kişilerle görüşmeler yapıldığı gibi, dinden bütünsel olarak kopuk hayat yaşayan ve herhangi bir bilgiye sahip olmayıp dindarlaşan kişilerle de görüşmeler yapılmıştır. Bu durum araştırmaya zenginlik katmış, farklı seviyede değişimlerin keşfedilip değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

Araştırma için etik kurul izni, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığından alınmıştır.[30] Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiş, katılımcılara ulaşmada kartopu örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır.[31] Görüşmeler, Türkiye'nin çeşitli illerinden, yaşları 22 ile 72 arasında değişen, 8 erkek 18 kadın olmak üzere çeşitli meslek gruplarına mensup toplam 26 kişi ile yapılmıştır. Hukuken reşit kabul edilmeleri ve bilinçli bir tercih yapılabilmesi için gerekli olan bir zaman dilimini hayatlarında geçirmiş olmaları açısından 18 yaş üstü bireyler görüşme için uygun bulunmuştur. Katılımcılar, rumuz isimlerle yeniden adlandırılıp bilgiler bu şekilde paylaşılmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik durumlarıyla alakalı bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

	Rumuz Ad	Yaş	Eğitim	Meslek	Memleket
1	Leman	57	Üniversite	Ev Hanımı	Amasya
2	Arzu	39	Üniversite (YL)	Mühendis	Niğde
3	Lale	57	Üniversite (Dr.)	Mühendis	İskenderun
4	Leyla	42	Üniversite (YL)	Öğretmen	Amasya
5	Hülya	42	Üniversite (Dr.)	Diyetisyen	Afyon
6	Gizem	37	Üniversite	Ev Hanımı	Nevşehir
7	Nurdan	38	Üniversite	Öğretmen	Trabzon
8	Şengül	71	Üniversite	Eczacı	Bursa

28 Max van Manen, *Yaşantılanan Deneyimi Araştırmak: Eyleme Duyarlı Bir Eğitim Bilimi İçin İnsan Bilimi*, çev. Müge Yılmaz (Ankara. Pegem Akademi, 2021); Reyhan Şener Uca, *İlahiyat ve Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2023).

29 Nilüfer Voltan Acar vd., "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/12 (1996).

30 Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı, 13.03.2023, 07/82

31 Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*; Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*.

9	Piraye	54	Üniversite	Ev Hanımı	Artvin
10	Hacer	53	Lise	Ev Hanımı	Gümüşhane
11	Banu	51	Üniversite	Hemşire	Burdur
12	Hatice	56	Üniversite	Mimar	Ankara
13	Tülin	65	Üniversite	Yaşam Koçu	Konya
14	Esin	45	Üniversite	Öğretmen/ Yaşam Koçu	Adana
15	Kübra	22	Üniversite	Öğrenci	Kırşehir
16	Zeynep	35	Üniversite	Öğretmen	Rize
17	Raziye	51	Yüksekokul	Ev Hanımı	Tekirdağ
18	Hale	48	Üniversite	Öğretmen	Ankara
19	Ensar	40	Ön Lisans	İmam-Hatip	Sakarya
20	İbrahim	35	Üniversite	Memur	Bursa
21	Cihan	59	Lise	Serbest Meslek	Trabzon
22	Berk	36	Üniversite	Doktor	Isparta
23	Hasan	45	Üniversite(YL)	Öğretmen	Gümüşhane
24	Yakup	56	Üniversite (Dr.)	Memur	Nevşehir
25	Kemal	44	Lise	STK	Bingöl
26	Ahmet	38	Üniversite	Öğretmen	Ankara

Görüşmeler katılımcıların talepleri üzerine yüz yüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakat tekniği tercih edilmiştir.[32] Araştırmanın birincil ampirik veri kaynağı katılımcıların beyanları olduğu için, yarı yapılandırılmış mülakat sorularıyla görüşmenin akışı sağlanmış olup, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği çerçevesinde, katılımcıların cevaplarına bağlı olarak sondaj ve derinleştirme soruları sorulmuştur. Katılımcıların müsaadesiyle mülakatlar ses kaydına alınmıştır ve görüşmeler ortalama kırk beş dakika kadar sürmüştür. Görüşmeler esnasında, erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha soğukkanlı ve rasyonel bir biçimde duygu ve tecrübelerini aktardıkları, kadın katılımcıların ise daha duygusal bir şekilde yaşadıklarını anlatmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Ses kaydına alınan görüşmeler dijital transkripsiyon uygulamaları aracılığı ile deşifre olunmuş, elde edilen metinler dikey ve yatay okumalar yapılarak veriler kategorize edilip örüntüler ortaya çıkarılmıştır. Bu sayede veriler daha net analiz edilip yorumlanabilir hale getirilmiştir.

[32] Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*; Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*.

3. Bireylerin Dindarlaşma Deneyimlerindeki Kırılma ve Uyum Süreçleri

Bu araştırma için yapılan ön okumalar neticesinde oluşturulan mülakat soruları, 'dindarlaşma öncesi hayat', 'dindarlaşma süreci' ve 'sonrası ve şimdi' olmak üzere üç ana soru etrafında şekillenmektedir. Sorular bu ana başlıklar çerçevesinde sorulmuş olup, katılımcılarla karşılıklı soru cevap olarak veri alanı genişletilmiştir. Mülakatlar neticesinde elde edilen veriler analiz edildiğinde, bireylerin dindarlaşma süreçlerini şu dört dönemde değerlendirmek sürecin anlaşılması açısından daha uygun görülmektedir: 1) Kişilerin dini hayatlarının temel başlangıç noktası, 2) Kırılma anları ve dönüşüm süreçleri, 3) Çatışma ve uyum süreçleri ve 4) Yeni kimlik inşası.

3.1. Dini Hayatların Temel Başlangıç Noktası

Dindarlaşan bireylerin hayatlarının başlangıcındaki dini ortam, dini semboller, din eğitimi gibi unsurların varlığı ve etkisi, bireylerin dini hayatlarındaki temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile, bireyin dini gelişiminde en baskın etkiye sahip unsurdur denilebilir. Dini inancın temelinin atıldığı çocukluk dönemi de bu etkin baskı altında geçmektedir.[33] Erken çocukluk çağında yaşadıkları din baskısı, söz-fiil uyuşmazlığı ve yanlış örneklik, medyanın olumsuz etkisi, dönemin siyasi angajmanı, dine karşı sürekli yüceltilen modern hayat gibi olumsuz tutumların, bireylerin dine mesafeli bir tavır takınmalarına ve dine karşı olumsuz duygu ve düşünceler geliştirmelerine sebep olduğu görülmektedir. Mesela henüz küçük yaşında gerekliliğini ve önemini anlamamışken, sürekli dini vecibeleri yerine getirmesi için baskı yapılan ve bazı kısıtlamalara maruz kalan bir çocuk büyüdüğü zaman bu ritüellere olumsuz bir yaklaşıma sahip olabilmektedir:

> *"Yalnız bulunduğum mahalle dolayısıyla çok akraba olması dolayısıyla çok küçük yaştan itibaren belli baskılara maruz kaldım. Giyim kuşam konusunda atıyorum kızlar bisiklete binemez, kızlar pantolon giyemez gibi baskılar oldu. Böyle şeyler de vardı... Yani daha çok yanlış yaptığım şeylere kızılıyordu ve ben buna anlam veremiyordum. Bilmediğim için yani bir şeylere. Bir süre sonra bir şey oldu zaten inat başladı bende. Hani madem öyle, yapmayacağım şeklinde olmaya başladı... O zamanlardan sonra yani fırsat buldukça oruç tutmadım mesela. Oruç tutmayıp kimseye söylemediğim dönemler oldu yani..." (Zeynep, Öğretmen, 35).*

Bu durum sadece bireyin kendisinin baskı ve zorluklara maruz kalmasıyla sınırlı değildir. Hale (Öğretmen, 48), çevresindeki yaşıtlarının gördükleri baskıdan dolayı örtünmeleri sonucu tesettüre karşı kendisinin şiddetli biçimde olumsuz düşüncelere sahip olduğunu ifade etmektedir:

> *"Ben başörtülülerden nefret ederdim. Bunun nedenini de söyleyeyim. İki tane arkadaşım vardı. Arkadaşım değil de komşu kızları diyeyim. Zorla babaları bir yurda gönderiyor. Kız yurduna zorla gönderilince tabii ters tepiyor. Dolayısıyla kızlar hep böyle köşeyi döndükten sonra başlarını açarlardı ya işte hani. Anlatabiliyor muyum?"*

33 Faruk Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık 2016), 37.

Müslüman olduğunu söyleyen, ibadetlerini yerine getiren bir anne baba, evlatlarına güzel ahlak konusunda örnek olamıyorsa ve hatta olumsuz örneklikler sergiliyorlarsa, böyle bir evde büyüyen çocuk da dine karşı mesafeli ve dini sorgulayıcı bir zihinle yetişebilmektedir. Bu durumun aksine bazen çocukluk çağında bu tür sıkıntılı süreçlere maruz kalan bireyler, sorunun kaynağının din değil de kişi olduğu ayrımını yapabilecek idrakte iseler, hedefleri İslam'ın daha düzgün yaşandığı bir hayat kurmak olmaktadır. Ancak Zeynep (Öğretmen, 35), tecrübesinin müspet yönde oluşmadığını beyan etmektedir:

> *"Hani babam... Yani hani evet Müslüman bir adam İslam'a karşı benim ibadetlerimi yapmamı istiyor ama yaptığı çok fazla yanlış var işte. Psikolojik baskı gibi ya da işte bazen şiddet gibi şeyler vardı. O yüzden şey oldu bende. Demek ki Müslümanlık yeterli değil ve sen böyle istiyorsun diye ben olmayacağım. Yani babaya karşı da bir inat vardı ya, ondan dolayı da biraz o tarafa doğru kaydım bence."*

Ailesindeki dini durumu "örfe yedirilmiş İslamiyet" olarak nitelendiren Leman (Ev Hanımı,57), öğretilerin helal-haram gibi dini terimlerden ziyade ayıp-günah gibi daha geleneksel-kültürel kelimelerle olduğunu ifade etmektedir.

Medyanın, kitleleri hızlı bir şekilde etkileyen ve bilginin ve gündemin çok hızlı aktarılmasını sağlayan önemli bir iletişim aracı olarak bu konuda da fazlaca etkisinin olduğu görülmektedir. Şengül, büyüdüğü dönemde izledikleri bir filmin o zaman için ne kadar etkili olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

> *"Çünkü nereden biliyor musun? Bizim kuşağımızda bizler çalı kuşu filmini gördük. Bize Halide Edip Adıvar'ın bir romanı vardı, Vurun Kahpeye diye. O filmi izlettiler. Orada hep böyle kötü adam rolünde caminin imamı." (Eczacı, 71)*

Yine bireylerin yetiştikleri dönemdeki siyasi angajman ve dolayısıyla kamusal alan çerçevesi içinde yürürlükte olan uygulamalar da bireylerin zihin dünyalarında olumsuz veya olumlu izler bırakmakta ve dini durumlarını etkilemektedir. Leman'ın babasının dini davranış ve tutumları üzerinden yaptığı çıkarım da bu konuda bize önemli veriler sunmaktadır:

> *"Sonrasında Ramazan'da babamın arkasında bize namaz kıldırdığını hatırlıyorum. Çok enteresandı. Yani babam da biliyor ama yapmıyormuş. Onu anladım o zaman. Ama yaşı ilerlediğine namaz kılmaya başladı, Camiye gitmeye başladı. Hacc'a gitti geldi. Şöyle bir bağlantı kuracağım. Çok baskılı, yasakların olduğu bir dönemde ahırlarda Kur'an öğrenmişler babamlar. Yakalamak için geliyorlardı. Korkutulmuşlar bence. Onun etkisi var bence. Bir de köyden şehre gelen insanların, iş yapan belli bir refah seviyesine gelen insanların, bizim ilçemiz için söyleyeceğim, Modernleşme süreci başlamış ve çok da heveslenmişler, etkili olmuş. Sürekli şeydi babam, kızların okutulması üzerinde dururdu. Kendisi çok zeki bir öğrenciymiş, okuyamamış. Zorla almışlar onu okuldan. Onun bir yarası vardı içinde. O modern, çok meraklıydı böyle köye gitmek istemiyordu, köyü sevmiyordu ve hızlıca değişme heveslisi idi o yıllarda. Ama onu çok da iyi görüyordu. İşte bize araba*

kullanmayı öğretti, 18 yaşımızda ehliyetimizi aldık biz mesela. O böyle bir şeyi başarmış gibi geliyordu ona. Okumamız için çok gayret etti, iyi okullara vs."

Dini küçümseyen, dindar kimsenin cahil olduğunu düşünen bir kesimin, modernliği kutsaması ve sürekli modern olma yolunda dini yok sayma çabaları da yine bireylerin zihin dünyasında karmaşaya sebep olan olumsuz etmenlerden biri olarak karşımızda durmaktadır.

3.2. Kırılma Anları ve Dönüşüm Süreçleri

İnsanların normal hayatları akışında giderken, alışagelmiş oldukları hayat tarzı ve düşünce üzere yaşarken, ne oluyor da bir şeyler değişmeye başlıyor? Katılımcılar bu türden sorulara çok farklı cevaplar vermektedirler. Kimi bir yakınının ölümüyle sarsılıyor, kimi bir hastalıkla imtihan olmakta, kimi uzun zamandır hissettiği manevi boşluktan kurtulmak için bir yol aramakta, kimi bir rüya görüp etkisinden çıkamamakta, kimi ise entelektüel sorgulamalarla dine yönelmektedir. Köylü, ölümün hem yıkıcı hem de yaratıcı bir gücü olduğunu ve insanlık için bir korku ve kaygı unsuru olduğunu belirtmektedir.[34] Bu hisler kişilerde davranışlara dair kontrol mekanizması geliştirmekte ve insanlar için iyi ve faydalı işlerde motive edici bir unsur olarak görev görmektedir. Bu bağlamda "din aracılığıyla meselelerle başa çıkma" açısından "zor zamanlarda anlam arayışı sürecinde kutsalın araç olarak kullanılması"[35] da bireylere dayanak oluşturmaktadır. Leman (Ev hanımı, 57), babasının ölümünden çok etkilendiğini ve onun için ne yapabileceğini düşünürken Kur'an okumaya yöneldiğini ve böylece din ile ilk bilinçli ilişkisinin başladığını söylerken Leyla da (Öğretmen, 42) dedesinin ölümünden sonra ölümün kendisine de yakın olduğunu düşünüp sorgulamaya başladığını belirtmektedir:

"Dedim ki, dedem çok da dikkat ederdi beslenmesine falan. Böyle acayip titizdi o konuda. O kadar dikkat etti, böyle oldu yani yarın bir gün ben de ölebilirim. Yani bu çok da uzak bir şey değil hani. Ben hem gerçekten ona bir vefa borcu gibi ya da onun öğrettiklerini yapmak benim için artık gurur verici bir şey gibi oldu. Böyle bir vazife gibi. Ama bir taraftan da baktım gerçekten bu işin bir sonu yok. Yani hani nereye gidiyorum, ben ne yapıyorum diye böyle kendi kendime çok sorguladım."

Ölüme dair Leyla'nın çevresinden gelen yorum da dikkat çekicidir. Nişanlısı öldükten sonra tesettüre giren Leyla için "nişanlısı öldükten sonra acısından kapandı" olarak ifade edilen düşünce, aslında, bir ölüm sonrası yas durumu sürecinde böyle bir tutumun da var olduğunu göstermektedir. Ölüm ile benzer bir hissiyata sebep olan diğer bir unsur da hastalık olarak düşünülebilir. Ahmet (Öğretmen, 38), kardeşinin ciddi bir hastalık sebebi ile hastaneye gittiğini telefonda duyduğu anda bir garip hissettiğini ve o anda "düzgün bir hayat yaşayacağım" diye karar verdiğini ifade etmektedir. O, ilk olarak alkolü bırakarak bu sürece başladığını da belirtmektedir.

---

34 Mustafa Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 86-87.

35 Muhammet Bener–Kemaleddin Taş, "Yaşlılık, Yalnızlık ve İnanç Pratikleri: Psiko-Sosyal Dayanıklılık Bağlamında Nitel Bir Araştırma", *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 7/1 (Nisan 2026), 69.

Din ile yakın bağ kurmadan önceki hayatında manevi olarak bir şeylerin eksik olduğunu hisseden ve ne yaptıysa iç huzursuzluğunu gideremeyen Şengül (Eczacı, 72), o dönem içinde bulunduğu durumu şu şekilde aktarıyor:

> *"... Tek başıma sinemaya giderdim. Günde 3 sinemaya gittiğim olurdu. İçimde bir boşluk, bir arayış ama nasıl bir arayış, bilmiyorum ne aradığımı. Sinemaya gidiyorum bir film izliyorum. Bu, seçme yok yani. Tamam, 12'de ne var? Şu varmış orada. Tamam, ona gidiyorum, işte 2.30'da ne oynuyormuş? Tamam, bir de ona gideyim. Ee akşam 4.30 işte saat 7'ye kadar yurda dönüş saatim var. O 4 buçuk saat sonra sıradaki sinemaya giderim. Çıktığımda gene bir hiç, gene bir boşluk. O boşluk devam ediyor. Ben sadece oralarda da kendi günümü doldurmuşum. Hiçbir şey öğrenmeden, hiçbir adım ilerlemeden bu boşlukla beraber tekrar okula, yurda dönüyorum. Böyle gitti. O boşluğu çok net, iyi biliyorum. Yani boşluğun dolmadığını ne yaparsam yapayım, ne okursam okuyayım, ne kadar yüzersem, ...çok da spor da yapardım. Hiçbir şekilde dolmadığını sonuna kadar hissettim."*

Kemal (STK, 44) de dışarıdan güzel ve pürüzsüz görünen hayatın içinde aslında şu şekilde hissettiğini beyan etmektedir:

> *"Yani güzel bir hayat gibi görünen o yaşayışın, yaşamın içerisinde aslında bir bunalım hali yaşıyordum. Aslında bir yokluk hali yaşıyordum. Geleceğe dair hiçbir umudum yoktu. Ümidim yoktu. Ne olacağını bilmediğim bir şeyin içerisindeydim."*

Birçok görüşmecinin ve bilhassa kadın görüşmecilerin özellikle etkisi altında kaldıklarını belirttikleri bir unsur olarak rüyalar, kendilerine farklı anlam yüklenebilen ve gerçekliğe dair biraz gizemli ve düşündürücü bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü rüyalarda görülenler bazen tamamen bilinçaltı ile bağdaştırılırken bazen de hiçbir şeyle alakası olmayan ve tamamen ilahi bir mesaj olarak da değerlendirilebilmektedir. Tamamen öznel bir tecrübe olarak rüyalar bireysel birtakım yorumlamalarla ve kişide oluşturduğu hisle harmanlanarak bir anlam bulmaktadır. Dindarlaşma süreci yaşayan bireyler, bu süreçte bazen yavaşlamalar, zorlanmalar veya emin olamama gibi durumlar yaşayabilmektedirler ve böyle zamanlarda gördükleri bir rüya onlar için çok şey ifade etmektedir. Banu (Hemşire, 51), namazlarını kıldığı ama henüz tesettüre girmediği bir dönemde gördüğü rüyanın tesiri ile hemen tesettüre girdiğini aktarmaktadır:

> *"Kendimi cehennemde görmüştüm. Cehennemde görünce üzerime böyle çok büyük yaratıklar geliyordu. Yani korkunç bir kâbustu, öyle söyleyeyim. Kendimi önce mezarlıkta, daha sonrasında da başka bir âlemde gördüğüm rüya beni çok etkiledi. Rüyamda dedim Rabbim hani beni dünyaya tekrar gönder, ben o zaman örtülü bir insan olacağım diye. Ondan sonra bunu birkaç kez tekrarladım, işte o rüyadan sonra da şey yaptım, örtündüm."*

Hatice (Mimar, 56), kendisinin bilinçsiz ve İslam dini ile alakalı bilgi eksikliğinin olduğu zamanlarda ateist birisinin kendisine yönelttiği sorularla dinine yaklaştığını ve sözde Müslümanlıktan özde Müslümanlığa geçiş sürecinin başladığını dile getirmektedir:

> *"Hani ondan sonra ben de güya Müslümanım ya. İslam'ı çok biliyorum ve ben ona şimdi şey yapmaya çalışıyorum. Allah'ı güya anlatmaya çalışıyorum. Şimdi o bana bunu şey yaparken bana Kur'an'dan ayetler söylemeye başladı. Allah'ın yokluğunu ispatlamak için bana Kur'an'dan ayet söylüyor. Ama tabii şu anda hiçbiri aklımda değil. O dönemde sadece şeyi hatırlıyorum. Hadis söylüyor. Hadis âlimlerini söylüyor. Ama bende hiçbir şey yok. Ne Kur'an'dan bir şey söyleyebiliyorum. Ne ona bir hadis söyleyebiliyorum, ne hadis âlimlerini biliyorum. Hiçbir şey bilmiyorum gerçekten. Yani ben tamamıyla sıfır kaldım. O bana bütün İslami dokümanlarla geliyor. İlk önce çok etkilenmediğimi düşündüm o gece. Ondan sonra ayrıldık ama eve gittiğimde ha bire onun Allah yoktur sözleri o kadar böyle beynimde dolaşmaya başladı ve beni rahatsız etmeye başladı ki, sonra dedim Allah'ım ben madem Müslümanım önce bir kitabımı okuyaraktan başlayayım. Yani bu beni rahatsız ediyor. Ben gerçekten bana indirmiş olduğun Kitap nedir? Kitapta ne yazıyor? Hadis nedir? Resulün bana ne getirmiş dedim. Ben bunları öğrenmeye başlayacağım."*

Benzer bir durum yaşayan Hülya (Diyetisyen, 42), kişisel gelişim odaklı bir hayat yaşarken artık okuduklarının kendisini tatmin etmemesi ve Esma-ül Hüsna kitaplarını okumasıyla İslam dinine dair bilinçlenme sürecinin farklı bir yüzünden bahsetmektedir:

> *"...33-34'lere kadar şey diye meraktan kişisel gelişim konuları işte böyle bir sürü kişisel gelişim kitapları okuyorum, videoları dinliyorum, bir sürü saçma sapan kurslara gidiyorum, diksiyon kursundan tut dublaj kursuna. Tenis dersi böyle hani oraya buraya saçma sapan yerlere gidiyorum sürekli böyle kendimi geliştirmekle ilgili içimde bir hissiyat var artık böyle oku oku oku o kitapları. Sonra bir süre sonra o kitaplar da kendini tekrarlıyor ve tatmin etmedi beni. Dedim ki yok yani burada bir şey yok. Artık sıkıldım o kitaplardan. Bir gün kırılma noktam bence o oldu. Bir gün ben Esma-ül Hüsna'ları merak ettim ve dedim ki, yani Allah bize isimlerini bildirmiş: Esma-ül Hüsna. Ne demek olduğunu biliyordum ama içeriğine hiç bakmamıştım. Allah bize Esma-ül Hüsna bildirmiş yani kendi isimlerini anlatmış. Lütfedip de açıp okumamışım. Yani Esma-ül Hüsna kitabı araştırayım dedim sonra kitabı araştırırken falan dijital platformdan sevdiğim bir hocanın derslerine denk geldim."*

3.3. Çatışma ve Uyum Süreçleri

Katılımcıların bir kısmı bu değişim sürecini daha pürüzsüz, çevresiyle uyum içerisinde ve destek görerek geçirdiklerini ancak bir kısmı da oldukça zorluklar yaşayarak çatışma içerisinde bu süreci atlatmak durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Aile ortamından başlayarak akraba ve arkadaş ortamlarında sıkıntı yaşamak, mesleki olarak hem iş bulma hem de iş ortamında kabul görme gibi sıkıntılarla yüzleşmek ve bu tepkilere bağlı olarak maddi sıkıntı yaşamak görüşmecilerimizin aktardığı olumsuz tecrübelerden bazılarıdır. Lale (Mühendis, 57), kendi ifadesi ile dindarlaştığı süreçte annesinin de kendisinden etkilenerek dine ilgisinin arttığını ve sonrasında özellikle tesettüre girmesiyle babasının çok yıpratıcı tepkiler verdiğini ve zor durumda kaldıklarını şu şekilde anlatmıştır:

> *"Biz 3 ay boyunca Ankara'da, ya babam elimizdeki paraları da almıştı giderken. Hani herhangi bir yere gitmeyelim falan diye ama eee işte arkadaşlar destek oldular. Bahçeli'de bir evimiz vardı. O evde yaşadık böyle açlık çekerek. Herhalde o şehir değiştirmek anlamında yani hani o annemin de böyle bir tepki vereceğini beklemiyordu o da benim arkamda yer alınca yani ben de bu sefer kararlı bir şekilde hayır açmayacağım böyle devam edeceğim deyince, hani evden kovdu ama giderken de hani paraları çünkü Ankara'da da evimiz var. Biz o zaman okuyoruz. Oraya gidebileceğimizi düşündü belki de. Ha hepsini alamamış paralarımızın. Yani yol paramızı denkleştirdik. Oraya gidebildik. Sonra 3 ay aradı kendisi. Annemle işte yeniden gel diye talepte bulundu. Fakat e işte annem de o esnada başını örtmeye karar verdi. Bir terziye girdi çalıştı. Kendisi yani hiç böyle bir çalışma hayatı olmayan bir ev hanımıydı ama ciddi bir anlamda ayrılığı düşünerek orada da para kazanabilmesi endişeleriyle öyle Ankara'da bir terzide çalışmaya başladı. Böyle bir süremiz oldu."*

Hülya (Diyetisyen, 42), kardeşlerinin kendisiyle bir ay konuşmayıp hiçbir şey olmamış gibi tepki göstermelerinden çok etkilendiğini ifade etmektedir: "Sanki kafama toka takmışım gibi davrandılar. Bir ay öyle geçti." Ailesiyle böyle bir tecrübe yaşarken iş hayatında da birtakım olumsuzluklar yaşamış olan Hülya, seküler bir kesimden olan çoğu danışanının yavaş yavaş kendisinden ayrıldıklarını da ifade etmektedir. Ablasının dindarlaşma sürecinden etkilenerek dine yönelen Piraye (Ev Hanımı, 54), ablasının tesettüre girdiği dönemde evlerinde yaşanan zor durumlardan bir kısmını şöyle aktarmaktadır:

> *"Eee üniversiteye başladı ikinci senesinde. Eee başörtü eylemleri başladı. Çok kötü. Asla okula sokmuyorlar. Kampüse sokmuyorlar. Ama bizim evden kıyametler kopuyor. Ne kıyametler kopuyor. Anlatamam sana. Her gün kavga. Her gün kavga. Her gün başını açacaksın, okuyacaksın. Ona sen yoksa seni evlatlıktan reddederim. Açıp okuyacaksın. Tamam. Açmıyor musun? Başörtünü yakacağım senin. Başörtünü yakacağım. Başörtü içki sofrası kuracağım karşınızda. İçki içeceğim. Öyle derdi. Madem öyle siz görürsünüz babayı derdi. Ben size bu şekilde yaranamadım. O zaman ben de tam tersi olacağım derdi babam."*

Kız arkadaşı vesilesi ile dine yakınlaşan, öğrenen ve ibadetlerini yapmaya başlayan Kemal'in (44, STK) dindarlaşma süreci, ona vesile olan kız arkadaşından ayrılmasına sebep olmuştur. Bu durum için Kemal duygularını şöyle ifade etmektedir: "Normalde İslam'dan önce ayrılsam herhalde kendi kendime zarar veririm diyordum ama İslam'ı bulduktan sonra işte Rabbimle olan muhabbet oluştuktan sonra onunla bu kararı vermem zor ama eee elhamdülillah oluşmuş oldu." Bu olumsuz tecrübelerin yanında ailesi ve çevresindeki herkesin kendisini çok memnuniyetle karşıladığını ifade eden Banu (Hemşire, 51), tesettüre girerek görünürlük kazandığında hem sosyal çevresi hem de iş yerindeki arkadaşları tarafından ummadığı şekilde karşılık bulduğunu söylemektedir:

> *"... Şimdi iş yerine giderken çok korkarak gittim açıkçası. Bir de böyle pat diye örtünme kararı alacağımı düşünmüyordum ama hani sabah kalktığımda çok kararlıydım. Dedim ne olursa olsun örtüneceğim. Ondan sonra evimle hastane birbirine çok yakındı. Hatta eşime dedim ki sen dedim balkondan bana el salla, bana destek olmuş ol. Çünkü ben kendim bayağı dedim*

zorlanacağım. Ondan sonra hastanenin girişinde çok dindar iki arkadaşa denk geldim. Allah makamını artırsın dediler. İlk gördüğümde ilk arkadaşım. Diğeri dedi Rabbim senin işte senden razı olsun. Öyle güzel bir şey yaptın ki sakın ha bundan sonra başına gelecek hiçbir şeyden dolayı açılmayı düşünme falan diye böyle yani öyle denk geldi ki, hani ben odama gidinceye kadar hep olumlu şeyler duyarak gittim ondan sonra. Sonrasında da dedim ki Rabbim bak ne kadar kolaylaştırdı. Ondan sonra girdim odama."

Dindarlaşma süreçlerinde ciddi ve yıpratıcı tepkilerle karşılaşan bireyler, bu zorlukların onları yıldırmadığını ve sabırla bu süreci atlattıklarını belirtmektedirler. İslam'a karşı ciddi olumsuz fikir ve tutumları olan ailelere sahip bireyler başta aileleri olmak üzere kendilerinin yeni tercihini benimsemeyen arkadaş çevrelerinden de ciddi tepkiler almaktadırlar.

3.4. Yeni Kimlik İnşası

Dindarlaşan bireylerin geçmişten getirdikleri olumlu-olumsuz hatıralarla birlikte, tercihleri doğrultusunda yaşamaya başladıkları yeni hayatlarında ve inşa ettikleri yeni kimlikle beraber artık başka tecrübeler edinmektedirler. Hülya (Diyetisyen, 42), özellikle tesettürle birlikte görünürlük kazanan yeni kimliğinin kendisine kattıklarını şöyle ifade etmektedir:

"Tesettür, sadece beni ve bedenimi koruyan bir şey değil, beni her türlü haramdan koruyan bir şey. Ben eskiden de alkollü ortama girip işte iş arkadaşları gidip orada yemek yiyen iş yemeği yeniyor. Ben zaten alkollü ortama girdiğimde ya da o hesapta işte alkolün de içinde olduğu hesabı ödediğinizde ben zaten rahatsızdım. Hani bana kalsa alkolsüz bir yere gidelim ama oradaki gruba ayak uydurmak durumunda kalıyordum. Tesettür beni bunlardan korudu. Mesela arkadaşımın yaş günü oluyor ve arıyorum ben. Yaş günü kutlu olsun. Var mı diyorum bir kutlama falan. Var ama kutlamada çok seni açmaz seninle ayrı kutlayalım diyor. O kadar beni koruyan bir lütuf ki bana, o beni çok mutlu ediyor böyle açıkça bunu söylemesi de çok güzeldi."

Berk (Doktor, 36), dindarlaşma süreci sonrası ailesiyle ayrı düşmüş ancak zamanla iki taraf da belli sınırlar içerisinde kalmayı başarmıştır:

"Yani onların tepkilerinden sonra benim imanım hep daha artıyordu. Ben dinime daha çok sarılıyordum. Hatta yani onlarla o çatışmalar azaldığı zaman, ben daha böyle hani mücahit gibiydim. Ben İslam'ı savunan bir mücahit gibi hissediyordum. O zaman daha ateşliydi, daha yüksek duygular hissediyordum. Ama artık annemle babam yani tartışılacak her konu tartışıldı. Söylenecek her şey söylendi ve onlar yollarından dönmüyor. Ben de dönmüyorum ve hani artık ben kendimi değiştirmeye çalışayım. Başkalarını değiştirmekten ziyade ya da başkalarına fikirlerimi anlatmaktan ziyade ben daha iyi bir Müslüman nasıl olurum? Kendi hatalarımla, kendi kusurlarımla meşgul olayım dediğim bir döneme girdim. Ondan sonra o çatışmaların hepsi bitti. Eskisi gibi değil. Onlar beni böyle kabul etti. Ben de onları öyle kabul ediyorum."

Değişim ve gelişim sürecinin hala devam ettiğini düşünen Esin (Öğretmen,45) şu anki halini şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Yani tabii ki değişmiş, gelişmiş, dönüşmüş bir Esin var. Daha da değişecek, dönüşecek bence. Yani insanın sonuçta yaşanmışlığı var. Bir sürü yaşadığı olay var, okuduğu kitap var. Durmuyoruz ki. Sürekli değişip dönüşüyoruz. Yani o eski Esin de şu anki Esin arasında dağlar kadar fark var bence. Dediğim gibi o zaman belki o yaptığım şey mükemmeldi. Şimdiki yaptığım şey şu an için mükemmel ama bir on yıl sonra belki mükemmel olmayacak."*

Bazı kişiler için dindarlaşma sürecinde aldıkları kararlar ve değişen hayatlarında olmak istedikleri yer, planladıkları ya da arzu ettikleri gibi gelişemeyebiliyor. Dindarlaşma sürecinden sonra çalışmak istemeyen ancak maddi sebeplerden ötürü çalışmak durumuna kalan Nurdan, şu an içinde bulunduğu durumu şu şekilde anlatıyor:

> *"Kendi açımdan baktığımda gerçekten değişen bir hayatım kesinlikle var. Yani 180 derece değişmiş bir hayat. Çevresiyle, gerek okuduklarıyla, gerek izledikleriyle, gerek yediği ile gerek beslenmesi ile değişen bir hayatım var. Ve ben bu hayattan çok mutluyum. Allah nasip etsin bana yani. Çünkü ben evimin hanımı olmak istiyorum. Maddi destek de evime. Evimden ben eşime destek olmak duacısıyım. Hala da bir yerden belki bir şekilde yüzümüze gülerse böyle bir şeyin acısı, belki o zaman kendimi tamamlanmış hissedeceğim. Ya da belki de hiç tamamlanmayacağım. Allah bana belki bu yönde bir imtihan veriyor. Başım üstüne. Böyle bir hayata devam ediyorum. Allah yolumuzdan ayırmasın."*

Sonuç

Bu makalede, dini yapısı farklı ailelerde doğup büyümüş bireylerin dindarlaşma süreçlerine dair yaşadıkları tecrübeler öğrenilip anlaşılmaya çalışılmıştır. Öncelikli olarak, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilen modernleşme ve sekülerleşme kavramlarının aslında ilişki kurulduğu gibi sadece tek bir yönde sonucunun (sekülerleşmek, dinden uzaklaşmak) olmadığı, yani modern hayat içerisinde türlü sebeplerle bireylerin dinden uzaklaşmak yerine dine sarıldığı örneklerin de azımsanamayacak bir seviyede olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Farklı dini yapıya ve dünya görüşüne sahip ailelerden yetişen birçok kişinin yaşadıkları ciddi ve önemli olaylar (ölüm, hastalık), hayata dair anlamsız hissetme gibi manevi boşluk durumları ve entelektüel sorgulamalar neticesinde dine bir merak ve yakınlaşma yaşadıkları görülmektedir. Bireylerin dinden uzak olmalarındaki tek bir sebebin onların yetiştiriliş tarzı olmadığı, büyürken şahit oldukları olumsuz olay ve yanlış davranışları din olarak görüp bu sebeple mesafeli oldukları da başka bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dindarlaşma ve dini bir hayatı yaşama önce kişinin kalbinde ve zihninde başlamakta sonrasında hayat pratiklerine yansımaktadır. Dine olan meraklarını giderme ve sonrasında bağlarını sıkılaştırma ve dini bir hayatı uygulamada ilk yaptıkları şey, varsa alkol kullanımı ve benzeri kötü alışkanlıklarını bırakıp öğrenebildikleri birkaç sure ile hemen namaza başlamaktır.

Bu sürecin görünürlük kısmı, yani dini sembolleri taşıma durumu erkekler ve kadınlar arasında farklı olmaktadır. Bu açıdan kadınların dindarlaşma süreçlerini tamamlayıcı bir etkisi olduğunu düşündükleri tesettür, uygulaması ve sonuçları açısından daha zor ve ciddi bir durum arz etmektedir. Bu bağlamda kadınlar aileleri, sosyal çevreleri ve iş hayatında erkeklere kıyasla daha fazla zorlukla mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar. Nitekim dini söylemde ve ibadet pratiklerinde karşılaşmadıkları kadar tepkiyle tesettür sonrasında karşılaşan kadınların sayısı oldukça fazladır. Bu durum, ayrıca, bu süreçte kadınların ve erkeklerin maruz kaldıkları olumsuz tepkilerin şiddeti arasında da fark olduğunu ortaya koymaktadır. Nihayetinde dindarlaşan bireyler, birçok kayıp ve kazanımla inşa ettikleri yeni bir kimlik ve yaşam tarzı ile daha huzurlu, hayatın anlamına vakıf oldukları ve daha tamamlanmış bir ruh hali ile yollarına devam ettiklerini ifade etmektedirler.

Son olarak, dindarlaşan bireylerin geçirdikleri bu süreci, aktif bir seçim ve mücadele süreci olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Her ne kadar mesleğini eline almış, kendi geçimini sağlayan ve yetişkin bir birey olarak kendi hayatını idame ettiriyor dahi olsalar, bu durum aileden gelen olumsuz tepkilerin önüne geçmemektedir. Elbette toplum için kutsal görülen ve onun en küçük yapı taşı olarak nitelendirilen aile yapısı için de bu durum yadsınabilir bir şey olarak görülmemektedir. Nitekim katılımcıların hepsi, kısa ya da uzun vadede, kendilerini onaylayıp benzer bir değişim yaşamasalar dahi, belirli sınırlar içerisinde aileleri ile uyum sağlayıp yeni bir düzende hayatlarına devam etmektedirler.

Bu araştırma, dindarlaşma süreci yaşamış kadın ve erkeklerin tecrübelerini anlamayı ve aktarmayı amaç edinerek yürütülmüştür. Din gibi hayatın tamamını etkileyip düzene sokan önemli bir unsurun sürece dair araştırılıp değerlendirilebilecek başka bağlamlarının olması mümkündür. Çünkü dindarlaşma çok farklı sebeplerin çoğu durumda bir kıvılcımıyla başlayan ve yine birçok unsurun etkisi altında devam eden bir süreç olarak gözükmektedir. Bu bağlamda dindarlaşma süreci ve o dönemin konjonktürü ile etkileşimi bir çalışma konusu olabilir. Aynı şekilde tarikat ve cemaatlerin dindarlaşma süreçlerindeki müspet ya da menfi etkileri incelenebilir. Bu ve benzeri birçok örneğin çalışılması, muhtemeldir ki ilgili literatüre önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça | References

Acar, Nilüfer Voltan vd. "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/12 (Haziran 1996) https://izlik.org/JA26MC33EE

Aydın, Mustafa. *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*. İstanbul: Açılım Kitap, 2009.

Aydoğdu, Tuba – Taş, Kemalettin. "Günümüz Dünyasında Bireyselleşmenin Din ve Aile Kurumu Üzerindeki Etkileri". *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 6/2 (Ağustos 2025), 356-380. https://doi.org/10.52108/2757-5942.6.2.8

Aydoğmuş *Ördem*, Özlem "Modernite Kültürü ve Türk Modernleşmesi". *Sosyoloji Notları* 2/2 (Aralık 2018), 210-221. https://izlik.org/JA57MP28PY.

Bayer, Ali. "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Nisan 2010), 149-190. https://izlik.org/JA34RZ65KA

Bener, Muhammet–Taş, Kemaleddin. "Yaşlılık, Yalnızlık ve İnanç Pratikleri: Psiko-Sosyal Dayanıklılık Bağlamında Nitel Bir Araştırma". *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 7/1 (Nisan 2026), 63-87. https://doi.org/10.52108/2757-5942.7.1.3

Berger, Peter L. (ed.). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center, 1999.

Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Casanova, José. *Modern Dünyada Kamusal Dinler*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Coşkun, İsmail. "Modernleşme Kuramı Üzerine". *İstanbul University Journal of Sociology* 3/1 (Mayıs 2012), 289-314. https://izlik.org/JA94MT55YR.

Creswell, John. W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. çev. Mesut Bütün–Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.

Çapcıoğlu, İhsan. "Modernleşme". *Sosyolojiye Giriş*. ed. İhsan *Çapcıoğlu*– Hayati Beşirli. 289-326. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Çetin, Halis "Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi". Modernliğin Gölgesinde Gelenek. 11-41. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2003.

Ertit, Volkan. *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*. Ankara: Orient Yayınları, 2015.

Frankl, Viktor E. *Bilinçdışı Tanrı: Psikoterapi ve Din*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2022.

Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Bouwman. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2020.

Giddens, Anthony. *Modernliğin sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. *İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2024.*

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi: Dinî Hayatın Psikolojik Temelleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.

Huntington, Samuel P. "The Change to Change: Modernization, Development and Politics". *Comparative Politics* 3/3 (1971), 283-322.

Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.

Köse, Ali. *Neden Değiştiriyorlar? Kimlik, Din ve Din Değiştirme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Köylü, Mustafa. *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.

Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1*. der. Mümtaz'er Türköne–Tuncay Önder. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün–Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2018.

Sarıbay, Ali Yaşar. *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Şengül, Fatma Nur. *"Kuramsal Boyutta Sekülerleşme ve Din İlişkisi". Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2020), 315-332.

Taylor, Charles. *Seküler Bir Çağ*. çev. Yer Danial Alogan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Toker, İhsan. "Şerif Mardin'de Sosyal Değişme, Modernleşme ve Din". *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1(2007), 71-84.

Tunç, Harun–*Ünlü,* Ceydanur. "Bir Dindarlaşma ve Muhafazakarlaşma Örneği: Sonradan Tesettüre Giren veya Başörtüsü Takan Kadınlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma". *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Haziran 2024), 177-212.

Uca, Reyhan Şener. *İlahiyat ve Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2003.

van Manen, Max. *Yaşantılanan Deneyimi Araştırmak: Eyleme Duyarlı Bir Eğitim Bilimi İçin İnsan Bilimi*. çev. Müge Yılmaz. Ankara: Pegem Akademi, 2021.

Yapıcı, Asım. "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (01 Haziran 2012), 1-40.